

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ İfadesinin Türkçeye

Çeviri Sorunu

Abdurrahman ATEŞ*

Özet: Bu makalenin konusu Kur'an'da sadece üç âyette geçen تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ ifadesinin çeviri problemidir. Problem, üç âyette cennetliklerin altından aktığı bildirilen nehirlerin, Kur'an'da çok yaygın kullanılan تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ifadesi gibi değerlendirilmesi ve "cennetin altından akan nehirler" şeklinde çevrilmesidir. Diğer bir ifadeyle nehirlerin üç âyette cennetliklere izafe edildiğinin dikkate alınmamasıdır.

تحت ifadesi zarfı olarak "üst"ün karşıtı "alt" anlamındadır. Kur'an'da cennet, ağaç, toprak veya ayaklara izafe edildiği âyetlerde "alt" anlamında kullanılmıştır. Ancak doğrudan insanın kendisine izafe edildiği âyetlerde, tasarruf ve yetki altında olma anlamı daha isabetlidir. Hz. Nûh ve Hz. Lût'un karıları ile ilgili "كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا" ifadesinde kadınların bu iki peygamberin nikâhı altında olduğu bildirilmektedir. Firavun'un söylediği "وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي" ifadesinde ise Mısır ve nehirlerin Firavun'un egemenliği altında olduğu bildirilmektedir. Aynı şekilde "تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ" cümlesinin de cennet nehirlerinin cennetin, hatta cennetliklerin altından aktığı değil, cennet ehlinin tasarrufunda aktığı şeklinde anlaşılması daha isabetli olacaktır.

Anahtar Keliler: Cennet, Cennet Ehli, Alt, Nehir, Yetki/Tasarruf.

The translation problem of the statement of "تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ"

Abstract: The theme of this article is the erroneous translation of the expression of تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ which is mentioned only three times in the Quran. The inaccurate translation of this statement stem from the fact that it has been erroneously translated and mixed with a very similar meaning of a different but frequently mentioned another expression i.e., تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ which translates into "the paradise beneath which river flows". In other words, the rivers in تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ verse is attributed to the people of Jannah and this approach has not been neither postulated nor contemplated on it.

* Doç. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

The literal meaning of تحت is “beneath” which is an acronym of “above”. In the Quran, when it is expressed in tandem with paradise, tree, earth and feet, it is meant to be “beneath”. However, if it is attached and contextualized with directly men, it is more appropriate to translate as “at one’s command” or “under authority”. Hence, in the verse of “كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا” where the wives of the prophets of Noah and Lot are mentioned, the تحت was meant to be under the authority (nikah) of their respected husbands. To further exemplify, what Pharaoh said in the Quran that “وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي” which translates into the fact that Egypt and rivers are under the authority of Pharaoh. Similarly, تحت in this expression “تَجْرِي مِنَ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ” is not meant to be the rivers underneath of the people of Jannah or Jannah itself but rather the rivers of Jannah is subordinated (under the command) of its people.

Key Words: Paradise, The people of paradise, River, Authority/ at one’s command.

GİRİŞ

Kur'an'da cennetin özellikleri ve cennet ehlinin davranışları ile ilgili bir çok tasvir ve bunların beşer tasavvuruna yansıyan ifadeleri bulunmaktadır. Bunlardan en fazla dikkat çeken ve genellikle “altından/zemininden/içinden ırmaklar akan” şeklinde Türkçeye çevrilen تَجْرِي مِنَ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ifadesidir. Cennetin özelliklerinden söz edilen bağlamda kullanılan ve cennette suyun çok fazla olduğuna işaret eden¹ bu ifade 7’si Mekki², 28’i de Medeni olmak üzere toplam 35 âyette geçmektedir.³ Bunların dışında, cennet ehlinin özelliklerinden söz edilen bağlamda gelen, “cennetin altından/zemininden/içinden” anlamındaki تَحْتِهَا değil de “cennet ehlinin altından” anlamına gelebilecek تَحْتِهِمْ ifadesinin kullanıldığı üç âyet daha bulunmaktadır:

A’raf 7/43:

وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنَ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولَ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكَمُ الْجَنَّةُ أَوْرَثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

Yunus 10/9:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يُهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنَ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ

¹ Bikâî, Burhanuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Durer fi Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*, Kahire, ty., XX/170.

² İbrahim 14/23, Nahl 16/32, Tâhâ 20/76, Furkan 25/10, Ankebût 29/58, Zümer 39/20, Burûc 85/11.

³ Bkz. Abdalbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, İstanbul, 1986, s. 719-720. Bu âyetlerden sadece Tevbe 100. âyetteki ifadenin من harf-i cerri olmaksızın تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ şeklinde geçtiğini belirtelim.

Kehf 18/31:

أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا

Açıkça görüleceği üzere diğer âyetlerde (ها) zamiri cennete dönük iken bu üç âyette (هم) zamiri cennet ehline dönüktür. Buna göre de her iki formun lafızları farklı olduğu gibi anlamları da farklı olmalıdır.

Türkiye’de yapılan meâl ve tefsir çalışmalarında bu üç âyetle ilgili çevirinin iki açıdan problem oluşturduğu görülmektedir. Birincisi cennet nehirlerinin tasvir edildiği âyetlerde daha çok kullanılan formdan farklı olduğu dikkate alınmadan yapılan çeviri ve bunun neden olduğu yanlış anlam(a)lar; ikincisi ise تَحْتِهِمْ lafzına bağlı kalınarak (harfi tercüme ile) çeviri yapılmasından kaynaklanan hatalar. Birinci husustaki sorun, lafzın zahirinin bile isabetli çevrilmemesi sonucunu doğurmakta; ikinci husustaki sorun ise çeviri başarılı olsa da söylenmek istenenin ne olduğunun tam anlaşılmasını sonucunu doğurmaktadır.

İşte bu çalışmada yukarıdaki üç âyetin, 35 âyette geçen ifadeden farklı olduğuna dikkat edilmeden genellikle benzer anlamlara gelecek ifadelerle ve “cennetin altından akan ırmaklar” şeklinde Türkçeye isabetli çevrilmediğine dair tespitlere ve âyetlerin doğru anlaşılması ve çevrilmesine katkı sunacak değerlendirmelere yer verilecektir.

I. Türkçe Meâllerde Üç Âyetin Çevirisi

Bilindiği gibi genelde araştırma konusu olan herhangi bir metnin, özelde ise Kur'an'ın çevirisi söz konusu olduğunda iki çeviri şekli ön plana çıkmaktadır:

a. Harfi/Lafzî Çeviri: Nazım ve tertipte aslına uygunluğunu gözetmek suretiyle kaynak metnin bütün manalarını koruyarak bir dildeki sözü başka bir dile çevirmektir.⁴ Bu çeviri tekniğine göre çeviri, lafza, metne, metnin üslubuna, cümle dizinine vs. sıkı sıkıya bağlı kalınarak yapılmaktadır. Kur'an'ın kendine özgü ifade biçimi ve üslubu olduğundan ve bunların harfî çeviride olduğu gibi korunarak yansıtılmayacağından dolayı bu çeviri yöntemi ile âyetleri çevirmek, âyetlerin bütün güzellik ve özelliklerinin kaybolmasına neden olabilir.⁵

⁴ Zehebî, Muhammed Hüseyin, et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn, Kahire, 2000, I/19; Zerkânî, Abdulazim, Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an, Mısır, 1953, II/7.

⁵ Durmuş, Zülfkar, Kuran'ın Türkçe Tercümeleleri, İstanbul, 2007, s. 115. Ayrıca bkz. Akpınar, Ali, Kur'an Tercüme Teknikleri, Konya, 2011, s. 15.

b. Tefsîrî/Manevî Çeviri: Nazım ve tertibinde aslına uygunluğu gözetilmesi zorunlu olmadan ve bütün anlamların dikkate alınması şartı aranmadan yapılan çeviridir. Bu tür çeviride asıl amaç, kaynak metindeki ifadelerin vermek istediği mesajın hedef dile tam ve uygun bir şekilde yansıtılmasıdır.⁶ Bu çeviri yönteminde Kur'an'ın bütün harf veya kelimelerinin olduğu gibi çevrilmesinden çok, âyetlerdeki ifadelerin anlamının iyi anlaşılması şartıyla asıl anlamlarının gözetilerek ve bazı tasarruflarda bulunularak yeniden üretilmesi söz konusudur.⁷

Her iki çeviri yöntemi dikkate alındığında, hem Cumhuriyetin erken yıllarında, hem son yıllarda, hem akademisyenlerin hem de diğerlerinin hazırladığı farklı kategorilerden seçerek incelediğimiz Türkçe meâllerin büyük bir kısmında, bu çalışmanın konusu olan üç âyette geçen “تَجْرِي مِنَ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ” ifadesinin Türkçeye çevirisinin isabetli yapılmadığı görülecektir. Ne harfî tercüme yöntemi dikkate alınarak nehirlerin cennet ehlinin altlarından ya da önlerinden aktığı belirtilmiş, ne de tefsîrî tercüme yöntemi dikkate alınarak nehirlerin cennet ehlinin tasarrufunda ya da inisiyatifinde aktığı gibi bir anlam verilmiştir. Doğrusu özellikle âyetlerdeki ifadelerin nasıl çevrilmesi gerektiğinden çok nasıl çevrilmemesi gerektiği daha çok önem arz etmektedir. Buna göre bu üç âyette de nehirlerin “cennet(ler)in altından” aktığı şeklinde bir çeviri olmamalıdır. Çünkü sair âyetlerin tamamında cennet(ler)e işaret olmak üzere şahıs olmayan varlıklar için kullanılan “ها” zamiri yer alırken söz konusu üç âyette ise şahısları ifade ettiği tartışmasız olan “هم” zamiri bulunmaktadır. Dolayısıyla ifadenin zahirinden, nehirlerin “cennet(ler)in altından” değil “cennet ehlinin altından” aktığının belirtildiği anlaşılmaktadır. Hal böyleyken meâllerin genelinde, Kur'an'da daha çok kullanılan formun etkisiyle olsa gerek, âyetlerde sözü edilen ırmakların “cennet ehlinin altından” değil “cennet(ler)in altından” aktığına vurgu yapılmıştır.

Aşağıda A'raf 43, Yûnus 9 ve Kehf 31. âyetlerde geçen “تَجْرِي مِنَ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ” ifadesinin belli başlı Türkçe tercüme ve meâllerde nasıl tercüme edildiğine yer verilmiştir.⁸ Üç sûrede de aynı lafızlardan oluşan bu cümlelerin her bir tercüme ve meâlde ne kadar isabetli çevrildiğine ve lafızları aynı olmasına rağmen kendi içinde ne kadar tutarlı olduklarına dikkatleri çekmek amacıyla da üç ayrı cümle halinde ve Mushaftaki sûre sıraları gözetilerek verilecektir. (ilki A'raf 43, ikincisi Yûnus 9 ve üçüncüsü Kehf 31. âyetteki cümlelerin çevirisi) Bunlardan **isabetli olmadığı düşünülen âyet meâlleri koyulaştırılarak belirtilmiştir**. Ayrıca “önle-

⁶ Zehebî, I/21; Zerkânî, II/7.

⁷ Durmuş, s. 116.

⁸ Tercüme ve meâller alfabetik sıraya göre verilmiştir.

rinde” “yanı başlarında” gibi ifadelerin kullanıldığı meâllerin, nehirlerin, “cennet(ler)in altından” değil de “cennet ehlinin altından” aktığını vurgulaması nedeniyle isabetli meâl olarak değerlendirildiğini belirtelim.

A. Fikri YAVUZ: (Oturdukları yerlerin) altlarından ırmaklar akar. // ağaçları altından ırmaklar akar nimeti bol cennet'lere // onlara, meskenlerinin altından nehirler akar, Adn cennetleri var.

Abdulbaki GÖLPINARLI: Buldukları yerlerin altından ırmaklar akar // kıyılarından ırmaklar akan cennetlerin // Onlarıdır ebedî Adn cennetleri, kıyılarından ırmaklar akar.

Abdülkadir ŞENER-Cemal SOFUOĞLU-Mustafa YILDIRIM: Alt taraflarından ırmaklar akarken // altından ırmaklar akan, nimetlerle dolu cennetler// altından ırmaklar akan Adn cennetleri

Ali BULAÇ: Altlarından ırmaklar akar. // altından ırmaklar akan, nimetlerle donatılmış cennetlere // altından ırmaklar akan Adn cennetleri onların

Bayraktar BAYRAKLI: Altlarından ırmaklar akmaktadır.// İçinden ırmaklar akan nimet cennetlerine...// alt taraflarından ırmaklar akan 'Adn cennetleri.

Bekir SADAK: Cennette altlarından ırmaklar akarken // nimet cennetlerinde onların altlarından ırmaklar akar. // **içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri** vardır.

Elmalılı Hamdi YAZIR: altlarından ırmaklar akar // naîm Cennetlerinde altlarından ırmaklar akar // onlara adın Cennetleri var, altlarından nehirler akar.

Gültekin ONAN: Altlarından ırmaklar akar. // altından ırmaklar akan, nimetlerle donatılmış cennetlere // altından ırmaklar akan Adn cennetleri onlarındır.

H. KARAMAN-A. ÖZEK-İ. K. DÖNMEZ-M. ÇAĞIRICI-S. GÜMÜŞ-A. TURGUT (DİYANET VAKFI): (Cennette) onların altlarından ırmaklar akarken // **alt tarafından ırmaklar akan (saraylara)** erdirir. // **alt taraflarından ırmaklar akan Adn cennetleri** vardır.

Halil ALTUNTAŞ-Muzaffer ŞAHİN (DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI): Cennette altlarından ırmaklar akarken // nimet cennetlerinde onların altlarından ırmaklar akar. // **onlara, içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır**

Hasan Basri ÇANTAY: Altlarından ırmaklar akacaktır. // altlarından ırmaklar akan o ni'met dolu cennetlerdeki...// Altından ırmaklar akan Adn cennetleri onlarındır.

Hasan Tahsin FEYİZLİ: (Köşklarinin) alt tarafından ırmaklar akarken: ...// alt tarafından ırmaklar akan nimet dolu cennetler // alt tarafından ırmaklar akan Adn cennetleri.

İhsan ELİAÇIK: Önlerinde dereler, ırmaklar çağıldayacak. // Nimetlerle dolu cennetlerde ayaklarının altından dereler, ırmaklar çağıldayacak. // Altlarından ırmaklar akacak.

İsmail Hakkı BALTACIOĞLU: Onların ayaklarının altından ırmaklar akar. // **cennetlerin içinden ırmaklar akar.** // onlar için **içinden ırmaklar akan Adin cennetleri** vardır.

M. Sait ŞİMŞEK: Zeminlerinden ırmakların çağlayıp aktığı o zaman sine-lerindeki...// altlarından nehirlerin aktığı, nimetler cenneti // zeminlerinde ırmakların çağlayıp aktığı Adn cennetleri.

Mahmut KISA: altlarında ırmaklar çağıldayacak // içerisinde ırmaklar çağıldayan nimetlerle dolu cennet // İçerisinde ırmakların çağıldadığı Adn cennetleri.

Muhammed ESED: Orada önlerinde dereler-ırmaklar çağıldayacak // nimetlerle dolu hasbahçelerde onların ayakları altında dereler, ırmaklar // **İçlerinde derelerin, ırmakların çağıldadığı ebedî mutluluk-esenlik bahçeleri.**

Mustafa İSLAMOĞLU: Ayaklarının altından nehirler çağlayacak // ayaklarının altından nehirler çağlayan, nimetlerle dolu cennetlere // ayaklarının altından ırmakların çağladığı ve mutluluğun üretildiği merkezler olan cennetler.

Mustafa ÖZTÜRK: Onlar yanı başlarında akan derelerin verdiği huzur ve mutluluk içinde // içinde **derelerin çağıldadığı nimetlerle dolu cennetlere** // Onlar yanı başlarında **derelerin çağıldayacağı Adn cennetlerinde...**

Mustafa YILDIZ: Önlerinden dereler çağıldayacak // içerisinden dereler akan cennetlere // İçlerinde derelerin çağıldadığı ebedî mutluluk mekanı cennetler.

Salih AKDEMİR: Altlarından da ırmaklar akacaktır. // Onlar, nimet cennetlerine [vardıklarında] ise ayaklarının altlarında ırmaklar akacaktır. // Onlar, **altlarından ırmaklar akan Adn Cennetleri**, kendilerinin olacak olanlardır.

Suat YILDIRIM: önlerinden ırmaklar akar // İçlerinden ırmaklar akan, o nimet dolu cennetlerde // içlerinden ırmaklar akan Adn cennetleri vardır.

Süleyman ATEŞ: Altlarından ırmaklar akmaktadır // **altlarından ırmaklar akan ni'met cennetleri** // kendileri için Adn cennetleri vardır. Altlarından ırmaklar akar.

Şaban PİRİŞ: Altlarından ırmaklar akarken onlar şöyle der: // altından ırmakların aktığı nimet cennetlerine eriştirir // altlarından ırmaklar akan Adn Cennetleri vardır.

Talat KOÇYİĞİT: Altlarından ırmaklar akar. // (ağaçları) altından ırmaklar akan nimet cennetleri // (ağaçları) altından ırmaklar akan Adn cennetleri.

Y. Nuri ÖZTÜRK: İrmaklar akar altlarından // Nimetlerle dolu cennetlerde onların altlarından ırmaklar akacaktır. // Bunlar için, **altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri** vardır.

Yusuf İŞİCİK: Onların (ayaklarının) altından nehirler akıtacağız // altlarından ırmaklar akan nimet dolu cennetler'e // her yanlarından ırmakların aktığı sürekli eğleşme bahçeleri (adn cennetleri) vardır.

Zeki DUMAN: İçerisinden ırmaklar akan cennette...// içerisinden ırmaklar akan nimet cennetleri // altlarından ırmaklar akan Adn cennetleri.

İncelediğimiz Türkçe meâller arasında her üç âyetin de ırmakların cennet ehlinin altından veya önlerinden aktığı şeklindeki isabetli çevirisi sadece Elmalılı Hamdi, Mustafa İslamoğlu ve İhsan Eliaçık'ta görülmektedir. Diğer meâllerde ise ya üç âyetin tamamında ya da en az bir veya ikisinde, cennet ehlinin değil, cennetin altından akan ırmaklara vurgu yapıldığı görülmektedir. Burada dikkat çekmek istediğimiz diğer bir husus da şudur: Her üç âyetteki lafızlar aynı (تَجْرِي (من تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ) olmasına rağmen aynı meâl içinde farklı ifadelerle çevrilmiştir.

Âyetin metnini cennet ehlinin altından veya ayakları altından ırmakların aktığı şeklinde çevirmek suretiyle en azından harfi çeviride başarılı olan Türkçe meâl ve tefsirler arasında, nehirlerin cennet ehlinin ayakları altında akmasının, nehirlerin cennet ehlinin hizmetinde olduğuna (veya cennet ehlinin nehirlerde tasarruf sahibi olduğuna) dair bir açıklama sadece Muhammed Esed'in meâl-tefsirinde görülmektedir. O da sadece A'raf suresinin 43. âyeti ile ilgili dipnotta "burada, bütün mutluluk verici nimetlerin onların hizmetinde olduğu dile getiriliyor"⁹ açıklamasını yapmakta, Yunus 9. âyet ile Kehf 31. âyetlerde ise hiçbir açıklama yapmadığı gibi, A'raf 43. âyetteki açıklamaya atıfta da bulunmamaktadır.

İşte çalışmamızın konusu olan âyetlerde karşılaşılan bu anlam sorunu, تحت kelimesinin anlamının doğru tespitini zorunlu kılmaktadır.

⁹ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meâl-Tefsir*, (Tercüme: Ahmet Ertürk-Cahit Koytak), İstanbul, 1997, s. 278.

II. İfadesinin Kur'an'daki Anlamları

تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ ifadesinin doğru anlamını belirleyebilmek amacıyla, Kur'an'da geçen تحت ifadesinin bulunduğu bağlama göre hangi anlamda kullanıldığının tespiti gerekmektedir.

تحت kelimesi lügatte فوق kelimesinin zıddı olup alt¹⁰ veya bir şeyin altı anlamındadır.¹¹ Isfahânî (v. 502/1038) ise, başta erken dönem lügatleri olmak üzere hemen hemen bütün lügatlerin bu şekilde anlamını sınırlı verdikleri تحت kelimesini irdelemekten çok kelimenin geçtiği hadisin değerlendirmesi üzerinde durmuştur.¹²

Kur'an'da تحت kelimesinin geçtiği âyetleri izafe edildiği isme göre üç farklı kategoride toplamak mümkündür:

a. İnsanlara Doğrudan İzafe Edilmeyen تحت İfadesi: Kur'an'da تحت ifadesinin, doğrudan insana değil de cennet(ler)e veya duvara, toprağa, ağaca ve insanların ayaklarına izafe edildiğinde sadece mekân zarfı olarak “üst” kelimesinin zıddı “alt” anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. تحت ifadesinin cennet(ler)e izafe edilerek kullanıldığı تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ veya تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ şeklinde bir çok âyet bulunmaktadır¹³ ki burada sadece atıfta bulunmakla yetinece-

¹⁰ El-Ferâhidî, Halîl b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, basım yeri ve tarihi yok, III/21; Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, Kâhire, ty., III/424. Hem Halîl b. Ahmed hem de Ezherî daha sonra kelimenin anlamı ile ilgili olarak şu hadise atıfta bulunur:

لا تقوم الساعة حتى يظهر الفحش و البخل و يخون الأمين و يؤتمن الخائن و يهلك الوعول و يظهر التحوت فقالوا : يا رسول الله ما الوعول و ما التحوت؟ قال : الوعول وجوه الناس و أشرافهم و التحوت الذين كانوا تحت أقدام الناس لا يعلم بهم

Hiz. Peygamber şöyle buyurdu: “Fuhuş ve cimrilik üstünlük sağlamadıkça, güvenilir kimseler hain, hain kimseler de güvenilir kabul edilmedikçe, *vuûl* helak olup ve *tuhût* üstünlük sağlamadıkça kıyamet kopmayacaktır. Sahabe “ey Allah'ın Rasûlü *vuûl* ve *tuhût* ne demektir?” diye sorunca Rasûlullah şöyle buyurdu: *vuûl* insanların eşraf ve ileri gelen kesimleri; *tuhût* ise insanların ayakları altında olan (ayak takımı) ve varlıkları bile fark edilmeyen kimselerdir.” Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebu Abdillâh, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, Kahire, 1997, V/8. (hd. No: 8709)

¹¹ İbn Fâris, Ebu'l-Huseyin Ahmed, *Mu'cemu Makayisi'l-Luğa*, Beyrut, 1979, I/342. İbn Fâris, yukarıda verdiğimiz hadise atıfta bulunarak التحوت kelimesine “alt tabakadaki insanlar” karşılığını vermiştir. Ayrıca bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ty., II/18.

¹² Isfahânî, Râğıb, *el-Mufredât fi Çarîbi'l-Kur'an*, Beyrut, ty., s. 73.

¹³ Bkz. Bakara 2/25, Âl-i İmrân 3/15, Nisâ 4/57, Tevbe 9/100, İbrahim 14/23, Nahl 16/32, Tâhâ 20/76, Furkan 25/10, Ankebût 29/58, Zümer 39/20, Burûc 85/11.

ğiz. Bunun dışında iki yetime ait evin yıkılmak üzere olan *duvarı altında* bir hazine bulunduğundan (وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا)¹⁴; yer ve gök arasındakilerin yanı sıra *toprağın altındaki* her şeyin Allah'a ait olduğundan (وَمَا تَحْتُ التُّرَى)¹⁵; kafirlerin, kendilerini saptıran cin ve insanları *ayakları altına* almak istemelerinden (نَجْعَلُهُمَا تَحْتِ أَقْدَامِنَا)¹⁶; müminlerin Hz. Peygamber ile *ağacın altında* biat yaptıklarından (إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ)¹⁷ söz eden âyetlerde تحت ifadesi mekan zarfı olarak “alt” anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde Allah'ın gönderdiği mesajların gereğini yerine getirdikleri takdirde insanların *üstlerinden ve ayakları altından* yiyecekleri nimetlere kavuşacaklarından (مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ)¹⁸; isyan edenlere yönelik tehdit bağlamında azabın *üstlerinden ve ayakları altından* geleceğinden (مِن فَوْقِكُمْ أَوْ مِن تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ)¹⁹ söz eden âyette de فوق ifadesi ile birlikte ve buna karşılık olarak yer verildiği için تحت ifadesi mekân zarfı olarak “alt” anlamında kullanılmaktadır.

b. İnsanlara Doğrudan İzafe Edilen تحت İfadesi: تحت ifadesi, doğrudan insana izafe edilen âyetlerde mekân zarfı olarak “alt” anlamından çok mecâzî anlamda birinin “emri, tasarrufu ve yetkisi altında” olma anlamına gelmektedir. Bu da تحت ifadesinin Firavun, Meryem, Hz. Nûh ve Hz. Lût'a izâfe edildiği âyetlerin yanı sıra, bu çalışmanın konusu olan ve cennet ehline izafe edilen üç âyette söz konusudur.

Sahip olduğu saltanatının kendisini Allah'ın azabından kurtarmaya yetmediğinin anlatıldığı bağlamda Firavun'un şu sözüne yer verilmektedir:

وَنَادَى فِرْعَوْنُ فِي قَوْمِهِ قَالَ يَا قَوْمِ أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي أَفَلَا تُبْصِرُونَ

“Firavun, kavmine seslenerek şöyle dedi: “Ey kavmim! Mısır'ın mülkü/hükümdarlığı benim değil mi? Şu nehirler de **benim altımdan** akıyor. Bunu görmüyor musunuz?”²⁰

Burada وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي cümlesinin harfî/lafzî çevirisinden nehirlerin Firavun'un altından aktığının vurgulanmasından çok, Firavun'un yetkileri ve

¹⁴ Kehf 18/82.

¹⁵ Tâhâ 20/6.

¹⁶ Fussilet 41/29.

¹⁷ Fetih 48/18.

¹⁸ Mâide 5/66.

¹⁹ En'âm 6/65. Benzer bir ifade de “sizin” zamiri yerine “onların” zamiri kullanılmak üzere Ankebût sûresinin 55. âyetinde geçmektedir: مِّن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ

²⁰ Zuhruf 43/51.

hakimiyet alanının genişliğinin vurgulanması söz konusu edilmektedir. Çünkü Mısır'ın bütün nehirlerinin Firavun'un altından akması mümkün değildir. Bu nedenle Firavun, *وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِن تَحْتِي* ifadesiyle, nehirlerin kendi elinde ve kendi emriyle²¹ veya kendi otoritesiyle ve mülkiyeti altında²² ya da kendisinden başkasının gücünün yetmeyeceği şekilde nereye isterse oraya akacağını²³ vurgulamaktadır. Hatta Muhammed Esed (v. 1992) bu ifadeyi, Nil'e bağlı olan ve kraliyet otoritesi tarafından kontrol edilen sulama sisteminin kuruluşuna atıf olarak yorumlamaktadır.²⁴

Allah'ın, İsa'nın doğumu sırasında Meryem'e lutufta bulunmasından söz edilen bağlamda kendisine hitaben şöyle buyrulmaktadır:

فَنَادَاهَا مِن تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا

“Bunun üzerine ağacın altından ona şöyle seslendi: “Üzülme, Rabbin **senin altında** bir su arkı meydana getirdi.”²⁵

Bu âyetten de su arkının bizatihi Meryem'in altından veya alt tarafından aktığı şeklinde anlaşılabilir da burada geçen *تَحْتِكِ* ifadesini, Firavun'un yukarıdaki *مِن تَحْتِي* sözünü ile aynı anlamda değerlendiren müfessirler de vardır. Bu durumda Allah'ın, nehri Meryem'in emrine verdiği, akmasını emrettiği zaman akacağı, durmasını emrettiği zaman ise duracağı şeklinde de anlaşılmıştır.²⁶

نحت kelimesinin “alt” olarak çevrilmesinin isabetli olmadığı âyetlerden biri de Hz. Nûh ve Hz. Lût'un karılarının durumunun anlatıldığı Tahrîm sûresinin 10. âyetidir:

²¹ Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed, el-Keşf ve'l-Beyân, Beyrut, 2002, VIII/339; Ebussuûd, VIII/50; Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd, Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve'seb'il-Mesânî, Beyrut, ty., XXV/89.

²² Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, el-Bahru'l-Muhîd, Beyrut, 1993 I/255, VIII/22.

²³ Bikaî, XVII/447.

²⁴ Esed, s. 1004.

²⁵ Meryem 19/24.

²⁶ Bkz. Sa'lebî, VI/211; Beğavi, Ebu Muhammed Huseyin b. Mes'ud, Meâlimu't-Tenzîl, Riyad, 1409, V/226; Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl, Beyrut, 1998, II/332; Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî, İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezaya'l-Kitabi'l-Kerîm, Riyad, ty., III/578; Âlûsî, XVI/83. Râzî, bu durumda lafzî, mecaza hamletmek anlamına geleceğini, dolayısıyla böyle bir anlamın uygun olmadığını belirterek bu şekildeki anlama itiraz eder. Bkz. Râzî, Fahrüddin, Mefâtihu'l-Ğayb, Beyrut, 1981, XXI/206. Aynı ifadeler için bkz. İbn Âdil, Ebû Hafis Amr b. Ali, el-Lubâb fî Ulûmi'l-Kitâb, Beyrut, 1998, XIII/45.

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأةً نُوحٍ وَامْرَأةً لُّوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِن عِبَادِنَا صَالِحَيْنِ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئاً وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ

Âyetteki “تَحْتَ” kelimesine zarf anlamı verilerek “*iki kulumuzun altında*” şeklinde çevrilmesi isabetli görünmemektedir. Nitekim Muhammed Hamidullah tarafından harfî/lafzî tercüme yöntemi kullanılarak hazırlanan ve Türkçeye de tercüme edilen *Aziz Kur’an*²⁷ adlı eserde bu ifade “*onlar kullarımızdan iki iyi kulun altındaydılar*” şeklinde Türkçeye çevrilmiştir.²⁸ Oysa “Falan kadın falan erkeğin altındadır” demek, “o kadın o erkeğin eşidir” demektir. Buradaki “*altında*” ifadesi, mecaz anlamında olup korumak demektir. Nitekim hadiste geçen “وكانت أم وكانت أم” ifadesi²⁹ de “Ümmü Haram, Ubade b. Samit’in nikâhı altında idi” anlamdadır.³⁰ Dolayısıyla âyetteki ifade, bu iki kadının iki büyük peygamberin korumasında³¹ veya nikâhlarının korumasında³² olduğu anlamındadır.

c. Cennet Ehline İfade Edilen تحت İfadesi: Kur’an’da cennet nehirlerinin akışının *تَجْرِي مِنَ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ* cümlesiyle cennet ehline (cennete değil) ifade edildiği üç âyetteki *تَحْتِهِمُ* ifadesinin nasıl anlaşılması gerektiğine dair farklı yorumlar bulunmaktadır. Yukarıda verdiğimiz bazı meâllerde de görüleceği üzere ya harfî/lafzî çeviri uygulanarak “*altlarından*”, ya da tefsîrî/manevî tercüme yöntemiyle “*önlere, yanı başlarından*” diye tercüme edilmiştir. Birçok müfessir de “*önlere, aşığularında, bahçelerinin altından, odalarının altından, evlerinin altından*” gibi anlamlar vermeyi tercih etmiştir.³³ Bu anlam elbette âyetin zahirine uygun-

²⁷ Bu eser aslı Fransızca olup Le Saint Coran ismiyle yayınlanmış, Abdülaziz Hatip ve Mahmut Kanık tarafından 2000 yılında Türkçeye tercüme edilmiştir.

²⁸ Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur’an*, (Terc. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık), İstanbul, 2000.

²⁹ Buhari, “el-Cihad ve’s-Siyer”, 3; Tirmizi, “Fedailu’l-Cihad”, 15; Muvatta’, “Cihad”, 994.

³⁰ İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, et-Tahrîr ve’t-Tenvîr, Tunus, 1984, XXVIII/375.

³¹ İbn Acîbe, Ebu’l-Abbas Ahmed b. Muhammed, el-Bahru’l-Medîd fi Tefsîri’l-Kur’ani’l-Mecîd, Beyrut, 2002, VIII/88; (66/10); Âlûsî, XXVIII/162.

³² Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Fethu’l-Kadîr, Basım yeri ve tarihi yok, V/339; Siddık Hasan Han, Fethu’l-Beyân fi Makâsidi’l-Kur’an, Beyrut, 1992, XIV/221.

³³ Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî, Tefsiru Mukatil b. Süleyman, Beyrut, 2003, II/82, 287; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’an, Kahire, 2001, XV/255; Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, el-Hidâye ilâ Bulûği’n-Nihâye, Birleşik Arap Emirlikleri, 2008, V/3224; Hâzin, Ali b. Muhammed b. İbrâhim, Lubabu’t-Te’vîl fi Meâni’t-

dur. Ancak üç âyette *cennet ehlinin altından* nehirlerin akması ile 35 âyette *cennet(ler)in altından* nehirlerin akması aynı anlamda olmasa gerek. Diğer bir ifade ile her iki âyet grubu da aynı anlama gelecek şekilde sadece nehirlerin aktığı yeri tanımlaması olarak değerlendirilmemelidir. Buna göre *الْأَنْهَارُ مِنْ تَحْتِهَا* ifadesine “nehirler *nereden* akar?” sorusunun, *الْأَنْهَارُ مِنْ تَحْتِهِمْ* ifadesine ise “nehirler *nasıl* akar?” sorusunun cevabı olarak anlam verilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz. Şöyle ki:

Yukarıda belirttiğimiz gibi bazı âyetlerde şahıslara doğrudan izafe edilen *تحت* ifadesinin tasarruf ve yetki sahibi olma anlamında da kullanıldığını göz önünde bulundurduğumuzda, cennet ehline izafeten üç âyette geçen *تَحْتِهِمْ* ifadesi de nehirlerin cennet ehlinin yetki ve tasarrufuyla akacağına işaret olarak alınabilir. Bu anlama dikkat çeken Ebû Hayyân’a (v. 745/1344) göre, nasıl ki Firavun’un *تَحْتِي* ifadesi *“emrimle ve otoritemle akar”* anlamında ise, *تحتهم* ifadesi de, nehirlerin, cennet ehlinin emri ve tercihiyle akması, cennet ehlinin nehirlere hükmetmesi ve kendi hükümlerine/kararlarına göre akması anlamındadır. Ebû Hayyân, bu anlamın da sadece *تحتهم* ifadesi için uygun olduğunu belirtir.³⁴ Buna göre cennet ehlinin, nehirleri istedikleri şekilde ve istedikleri yere, köşklerinin arasında veya yüksek odalarda ya da cennet bahçelerinde akıtabilecekleri anlaşılmaktadır.³⁵

Bu yorumu destekleyen İnsan/Dehr sûresinin 6. âyeti de cennet ehlinin cennetteki su kaynaklarını istedikleri şekilde ve yere akıtacaklarından söz etmektedir:

عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادَ اللَّهِ يُفَجِّرُونَهَا تَفْجِيرًا

“Bir kaynak ki, Allah’ın kulları ondan içer, istedikleri yere akıtırlar.”

Müfessirlerin hemen hemen tamamı âyetteki *تَفْجِيرًا* ifadesinden, cennet ehlinin su kaynaklarını istedikleri şekilde yönlendirecekleri anlamını çıkarmışlardır.³⁶

Tenzil, Mısır, ty., II/303; İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer, Tefsiru’l-Kur’an’il-Azîm, Riyad, 1997, IX/134; Bikâî, XII/54.

³⁴ Ebû Hayyân, I/255. Aynı anlam için ayrıca bkz. Hâzin, II/303; İbn Âdil, X/271; Ebû Zehre, Muhammed, Zehretu’t-Tefâsîr, Mısır, 1987, V/2439.

³⁵ Sa’dî, Abdurrahman b. Nâsır, *Tefsîru’l-Kerîmi’r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi’l-Mennân*, Beyrut, 2002, s. 289.

³⁶ Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, *Tefsîru Ğaribi’l-Kur’ani’l-Mecîd*, Haydarabad, 2001, s. 289; Hud b. Muhakkem el-Huvvarî, *Tefsîru Kitabillahi’l-Azîz*, Beyrut, 1990, IV/447 (Mücahid’in görüşü olarak); Taberi, XXIII/540; Beğavî, VIII/293; Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-*

Yine Kur'an, cennette insanın bütün isteklerinin eksiksiz bir şekilde yerine getirileceğini haber vermektedir:

“Onlar orada altın tepsiler ve kadehler ile karşılanacaklar ve canlarının istediği ve hoşlanacağı her şeyi orada bulacaklar. Ve siz orada ebedi olarak kalacaksınız.”³⁷

“Orada canınızın çektiği her şey, Gafur ve Rahîm olan Allah'tan bir ikram olarak sizindir. Ayrıca orada siz istediğiniz her şeye kavuşacaksınız.”³⁸

Dolayısıyla bir çok âyette geçen ve nehirlerin aktığı mekanı bildiren تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ ifadesine karşılık, sadece üç ayette geçen تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ifadesi, nehirlerin, cennet ehlinin tasarrufunda akacağına işaret olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Kur'an'ın başka dillere çevrilmesinin amacı, Allah'ın mesajlarının insanlar tarafından doğru anlaşılmasını sağlamaktır. Bu nedenle Kur'an'ın tercüme veya meâli ile ilgilenenlere düşen, daha dikkatli olmak ve Allah'ın muradını okuyucuya doğru aktarmak için çaba sarf etmektir.

Türkiyede yapılan meâl çalışmalarında zaman zaman problemlerin yaşandığı bir gerçektir. Bunun çok farklı nedenleri olabilir. Ancak bu problemler daha çok, ya kaynak dile ve hedef dile yeterince hâkim olamamaktan kaynaklanmakta, ya da bir çok belâgat ve fesâhat örneklerini ihtiva etmesi nedeniyle Kur'an için neredeyse imkânsız olan harfi/lafzi çeviri yönteminin gereğini yerine getirmek adına âyetlerin lafzına bağlı kalmaktan kaynaklanmaktadır. Ayrıca yaygın kullanılan ifadelere benzemesi, fakat nadir kullanılması nedeniyle kimi ifadeler için isabetli olmayan çeviriler de söz konusu olmaktadır. Bunlardan birisi de cennetin özelliklerinin anlatıldığı ve cennet nehirlerinin cennet ehline izafe edildiği “تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ” ifadelerinin Türkçeye çeviri sorunudur. Sorun olan husus, benzer formda çok yaygın kullanılan “تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ” ifadesine verilen anlamın ay-nısının verilmesidir.

Keşşâf, Riyad, 1998, VI/277; Râzî, XXX/241; İbn Kesîr, XIV/209 (Mücahid, İkrime ve Katede'nin görüşü olarak); Ebussuûd, IX/72; Şevkânî, V/460.

³⁷ Zuhruf 43/71.

³⁸ Fussilet 41/31-32.

Kur'an'da sadece üç âyette geçen *الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ* ifadesi birkaç meâlin dışında hem lafzi hem de tefsiri çeviri açısından isabetli çevrilmediği görülmektedir. Bunun başlıca nedeninin elbette kaynak dil veya hedef dil ile ilgili yetersizlik değil, Kur'an'da çok yaygın kullanılan *الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا* ifadesi gibi değerlendirilmesi olduğu kanaatindeyiz.

Genelde mekan zarfı olarak “üst”ün karşıtı “alt” anlamında kullanılan *تحت* ifadesi, insan dışındaki varlıklara (cennet, ağaç, toprak gibi) veya insanın ayaklarına izafe edildiği âyetlerde “alt” anlamında kullanılmıştır. Ancak doğrudan insana izafe edildiği âyetlerde fiziki anlamdaki “alt”tan çok, tasarruf ve yetki altında olma anlamında değerlendirilmesinin daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Hz. Nûh ve Hz. Lût'un karılarının durumundan söz eden “كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا” ifadesi ile Firavun'un egemenlik alanından söz eden “وَهَذِهِ الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي” ifadesindeki “تحت” kelimesine “alt” anlamını vermenin isabetli olmadığı açıktır. Bunun yerine kadınların bu iki peygamberin nikahı, Mısır ve nehirlerin de Firavun'un egemenliği altında olduğu şeklindeki anlam daha isabetli olacaktır. Bunun gibi “الْأَنْهَارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ” cümlesinin de cennet nehirlerinin cennet ehlinin altından aktığı değil, cennet ehlinin tasarrufunda aktığı şeklinde anlaşılması daha isabetli olacaktır. Cennet ehlinin her isteğinin yerine getirileceğine ve cennet nehirlerini istediği gibi akıtacağına işaret eden âyetler de bu anlamın verilmesini isabetli kılmaktadır. Buna göre adeta “cennet nehirleri nereden akar?” sorusunun cevabı “تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ” ifadeleri ile verilirken, “Cennet nehirleri nasıl akar?” sorusunun cevabı ise “تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ الْأَنْهَارُ” ifadeleri ile verilmektedir. Çünkü *تَجْرِي* ifadesindeki *ها* zamiri ile cennetlere vurgu yapılırken, *تَجْرِي* ifadesindeki *هم* zamiri ile cennetlikler ile cennet nehirleri arasındaki ilişkiye vurgu yapılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdülbaki, Muhammed Fuad, el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim, İstanbul, 1986.
- Akpınar, Ali, *Kur'an Tercüme Teknikleri*, Konya, 2011.
- Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer (Diyanet İşleri Başkanlığı), *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Ankara, 2006.
- Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd, Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve'seb'il-Mesânî, Beyrut, ty.
- Bayraklı, Bayraktar, Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri, İstanbul, 2001.
- Beğavî, Ebu Muhammed Huseyin b. Mes'ud, *Meâlimu't-Tenzîl*, Riyad, 1409.
- Bikâî, Burhanuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Durer fî Tenâsubi'l-Âyâtî ve's-Suver*, Kahire, ty.

- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1981.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-İ Kerîm*, İstanbul, 1981.
- Duman, Zeki, *Beyanu'l-Hak (Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*, Ankara, 2006.
- Durmuş, Zülfkar, *Kuran'ın Türkçe Tercümeleri*, İstanbul, 2007.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut, 1993.
- Ebû Zehre, Muhammed, *Zehretu't-Tefâsir*, Mısır, 1987, V/2439.
- Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezaya'l-Kitabi'l-Kerîm*, Riyad, ty.
- Eliaçık, R. İhsan, *Yaşayan Kur'an (Türkçe Meâl/Tefsir)*, İstanbul, 2007.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meâl-Tefsir*, (Tercüme: Ahmet Ertürk-Cahit Koçtak), İstanbul, 1997.
- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-Luğa*, Kâhire, ty.
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, basım yeri ve tarihi yok.
- Feyzli, Hasan Tahsin, *Feyzü'l-Furkan Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul, 2007.
- Nisâbûrî, Ebu Abdillah Hâkim, *el-Mustedrek ale's-Sahihayn*, Kahire, 1997.
- Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'an*, (Terc. Abdülaziz Hatip-Mahmut Kanık), İstanbul, 2000.
- Hâzin, Ali b. Muhammed b. İbrâhim, *Lubabu't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, Mısır, ty.
- Hud B. Muhakkem el-Huvvarî, *Tefsiru Kitabillahi'l-Aziz*, Beyrut, 1990.
- İsfahânî, Râğîb, *el-Mufredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, Beyrut, ty., s. 73.
- İşıcık, Yusuf, *Kur'an Meâli*, Konya, 2010.
- İbn Acîbe, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muammed, *el-Bahru'l-Medûd fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Mecîd*, Beyrut, 2002.
- İbn Âdil, Ebû Hafis Amr b. Ali, *el-Lubâb fi Ulûmi'l-Kitâb*, Beyrut, 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, 1984.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyin Ahmed, *Mu'cemu Makayisi'l-Luğa*, Beyrut, 1979.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'an'il-Azîm*, Riyad, 1997.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, ty.
- İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an (Gerekçeli Meâl-Tefsir)*, İstanbul, 2010.
- Karaman, Hayrettin-Çağrı, Mustafa-Dönmez, İ. Kafi-Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl Ve Tefsir*, Ankara, 2007.
- Kısa, Mahmut, *Kısa Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*, Konya, 2013.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, *el-Hidâye ilâ Bulûği'n-Nihâye*, Birleşik Arap Emirlikleri, 2008.
- Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî, *Tefsiru Mukatil b. Süleyman*, Beyrut, 2003.

- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, İstanbul, 1992.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, Beyrut, 1998.
- Öztürk, Mustafa, Kur'an-ı Kerîm Meâli (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri), İstanbul, 2012.
- Piriş, Şaban, Kur'an Yolu-İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri, Kayseri, Ty.
- Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut, 1981.
- Sa'dî, Abdurrahman b. Nâsır, Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Mennân, Beyrut, 2002.
- Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Beyrut, 2002.
- Sıddık Hasan Han, Fethu'l-Beyân fi Makâsidi'l-Kur'an, Beyrut, 1992.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Basım yeri ve tarihi yok.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, İstanbul, 2012.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Kahire, 2001.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa, *Câmiu's-Sahih*, (Sunenu't-Tirmizî), Beyrut, tsz.
- Yavuz, A. Fikri, *Kur'an-ı Kerîm ve Meâl-i Âlisi*, İstanbul, Ty.
- Yıldırım, Suat, Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli, İstanbul, 1998.
- Yıldız, Mustafa, Son Mesaj Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Meâli, İstanbul, 2007.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Kahire, 2000.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, Riyad, 1998, VI/277.
- Zerkânî, Abdulazim, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Mısır, 1953.
- Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib, *Tefsiru Ğaribi'l-Kur'ani'l-Mecîd*, Haydarabad, 2001.

İNTERNET SİTESİ:

<http://www.kuranmeali.org>